

Revista orădeană *Cele trei Crișuri*, promotoarea mai multor inițiative editoriale, a realizat prin această carte nu numai o contribuție așteptată la reconstrucția unei etape importante din evoluția mișcării național-culturale a românilor din Transilvania în perioada ulterioară dualismului austro-maghiar, dar a prefigurat dimensiunea și natura altor acțiuni înscrise în zona recuperărilor spirituale.

Cu paginile de restituire biografică și publicistică consacrate lui Iosif Roman, o personalitate umbră nu numai de statura fratelui mai mare, Alexandru Roman (redactor, om politic, membru al Academiei Române), dar și de a altor contemporani ai săi (în special de aceia al căror traseu biografic a ajuns până în momentul Unirii din 1918) se face un gest de justiție istoriografică. Condiționările dintre actul editorial recent și valoarea lui Iosif Roman fac obiectul unui sintetic și informat *Avertisment* (p. 7–10), datorat, în comun, editorilor, în care se expun motivele pentru care paginile de față sunt oportune.

Structura cărții pornește chiar din constatările preliminare ale editorilor, precizări care au valoarea unor argumente: fiecărei dimensiuni a personalității lui Iosif Roman îi corespund una sau mai multe secvențe cu caracter restitativ; a aparținut categoriei „intelectualilor de provincie, dăruți întru totul cauzei naționale, pe care a servit-o în împrejurări vitrege și cu riscuri asumate“. (p. 8); a fost un element activ în viața culturală a orașului Oradea, autor de creații literare (de interes strict muzeistic, actualmente) și de însemnări de călătorie (domeniu în care a dovedit talent și contemporanul său, Iosif Vulcan), implicat în acțiunea de protejare a autonomiei Bisericii române greco-catolice, amenințate de tendințele de supremație și exclusivism confesional ale autorităților romano-catolice maghiare. Imaginea lui Iosif Roman se completează, pentru posteritate, printr-un grup de scrisori (expediate și primite, ori trimise de soția sa, Paulina Roman, și de Leontina Roman, soția fratelui său).

Sub titlul *Contribuții la cunoașterea biografiei și activității lui Iosif Roman* (p. 11–39), Gelu Neamțu și Viorel Faur stabilesc profilul multiplu, din punctul de vedere al preocupărilor și al prezenței în epocă, al lui Iosif Roman; temeinicia în informare a celor doi istorici se face vizibilă și în cazul acestui studiu monografic: afirmațiile sunt susținute, ipotezele sunt logice, în plus se corectează câteva informații puse în circulație prin lucrări anterioare. Suportul informativ în realizarea textului este amplu și valorificat cu atenție; se au în vedere culegeri de documente, materiale de presă, documente de arhivă. Viziunea autorilor este determinată de înțelegerea existenței și, ca atare, a necesității de a releva relații de dependență și de continuitate în interiorul procesului istoric studiat. De exemplu, la 14 august 1890, Iosif Roman a apărut în justiție *Gazeta de Transilvania*, acuzată de autorități din motive politice; finalizat printr-o condamnare a celor doi redactori, Traian H. Pop și Aurel Mureșianu (detenție

și plata cheltuielilor de judecată), procesul respectiv este apreciat ca anunțând o ofensivă a intoleranței: „... condamnarea rămânea una aspră și ea a constituit o lovitură serioasă dată *Gazetei* și întregii prese românești și un succes al șovinismului maghiar, care cuprindea, ca o cangrenă, cercuri tot mai largi ale națiunii dominante.

În concluzie, putem afirma că procesul din 14 august 1890 a constituit o *repetiție generală* a procesului *Memorandului*“ (p. 33–34)

Correspondențele (situate cronologic între 1850 și 1898) prezintă interes prin informațiile conținute, care acoperă viață publică și viața privată din Transilvania celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Unele dintre acestea acuză o stare de ingratitudine generală, al căror tragism se menține intact și muștrător la mai bine de un secol de la manifestarea ei. În 1898, văduva lui Alexandru Roman se adresa lui Ion Bianu cu rugămintea de a o înștiința când poate primi banii cuveniți în urma vânzării cărților fostului ei soț: „Bietul bărbatu-meu, care din tinerețe până la moarte au luptat pentru cauza românească, și a fost rogat de sute de români din Ungaria și Ardeal, ce dovedesc nenumăratele epistole aflate, a alerga în binele lor; pentru toți a ostenit și i-a ajutat, și cată azi, ce soarte are nevasta unui bărbat ce s-a jertfit pentru neamul său, de un rar caracter, cu o inimă nobilă ca puțini oameni în lume și cel mai devotat fiu al națiunei românești“ (p. 72) În vara aceluiași an, Iosif Roman îl anunța pe Ion Bianu că a trimis o ladă în care a introdus câteva cărți ale sale și mai multe manuscrise rămase în urma fratelui său. Atrage atenția asupra interesului aparte prezentat de corespondența lui Alexandru Roman dintr-un alt punct de vedere decât cel strict informativ. Peste aproape o jumătate de secol, când se va vorbi despre o nouă disciplină în câmpul cercetării istorice: istoria mentalităților, între sursele asumate de aceasta se poate regăsi și ceea ce indicase atunci Iosif Roman, respectiv corespondența privată: „Din aceste epistole veți vede stilistica de pe aici, în ultimele margini ale elementului românesc – mersul gândurilor, a ideilor, și a sentimentelor naționale, precum și luptele parțiale etc. etc.“ (p. 61)

Abordările sale teoretice vizează realitățile timpului său; conștient de caracterul lor complex, el încearcă să discearnă pentru contemporani adevăruri esențiale. Într-un articol publicat în *Federațiunea* din 1869, *Correspondența în cestiunea congresului catolic maghiar*, replicând unei voci care nega existența vreunei biserici catolice cu caracter național, observa că se face confuzie între dogmă și organizare bisericească, între credință și ritual. Chiar considera că asocierea dogmei (care este una) cu caracterul național al bisericii (care este diferit pentru fiecare comunitate etnică în parte) conferă bisericilor care realizează această unitate o poziție superioară în raport cu centralismul Romei: „Eu știu bine că biserica dogmatică n-are naționalitate, adică acea ce credem în lăuntru nostru este spiritualitate, și aceasta nu se poate specifica naturalminte; cum că înse în exprimarea celor ce credem, și respective în aretarea semnelor externe al credinței, adică în delinierea cultului religios, formăm biserica națională după idioma în carea finim afacerea noastră religioasă. (...) După conceptul meu,... asta e gloria bisericii noastre că pre lângă unitatea dogmatică poate fi și naționale; în ea credinciosul cel mai de jos ca și cel mai de sus înțelege și pricepe

pre ministrul D-nului, căci rogarea este înălțată la ceriu, este descifrată în cuvintele limbei sale!“ (p. 80)

În 1885, a publicat în *Familia, Suveniruri de călătorie. – Din Vâlcele până la Constanța*, în care, printre altele, transmitea informații cu privire organizarea băilor (sezon, calea ferată) și, mai cu seamă, tot pentru această ultimă localitate politica oficială a autorităților centrale și locale față de acest teritoriu intrat recent în România (și Mihai Eminescu, în textele sale politice, recomanda să se aplice un tratament tolerant și încurajator populației neromânești din Dobrogea, cu respectarea instituțiilor și a tradițiilor ei). Iosif Roman constata: „Guvernul român față de poporațiunea turco-tătară a procedat cu multă cruțare; în batalionul militar de Dobrogea, pe lângă uniforma prescrisă, mahometanii înrolați pot să poarte fesul turcesc. (...) În Constanța un vice-primar este tătar și altul turc, cari după datoria europeană fac vizite colegilor de funcțiune, femeile lor însă rămân încă tot închise și separate“. (p. 150)

Dacă secțiunile de *Correspondență* sunt însoțite de note explicative utile (circumstanțe, trimiteri la surse bibliografice suplimentare, uneori chiar ample, vezi p. 45–46), nu mai apar note (cu excepția cazurilor de indicare a periodicelor de unde au fost preluate textele) începând cu capitolul *Documente și articole*, deși, pentru cititorul nespecialist în problematica abordată, unele explicații l-ar fi ajutat să acceadă la înțelegerea deplină.

Elementele care disting cartea sunt utilitatea ei documentară, abordarea științifică a unei personalități mai puțin cunoscute, dar neignorabile într-un efort care, pentru a reuși, nu putea fi decât colectiv, și (fără a epuiza valorile ei) promisiunea că este un început de serie de restituiri în plan politic, economic și cultural.

Corneliu CRĂCIUN